

Управлінська діяльність як предмет соціально–філософської рефлексії

Розглядається поняття «рефлексії» в історії соціально–філософської думки, підкреслюється, що в основі розвитку поняття «рефлексії» виділяються два основних етапи: рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання в індивідуальній самосвідомості і рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання у суспільній самосвідомості; відмічається, що управлінська діяльність здійснюється через посередництво рефлексії, в якій саморозгортаються атрибути рефлексивного управління в різних формах; аналізується рефлексивно–філософське поняття відповідальності, зокрема в самоуправлінні.

Ключові слова: рефлексія, філософська рефлексія, самоаналіз, самосвідомість, управлінська діяльність, рефлексивне управління, філософія управління, рефлексивно–філософське поняття відповідальності.

Розглядаючи проблему управлінської діяльності як предмета соціально–філософської рефлексії, слід проаналізувати поняття «рефлексії». Відмітимо, що у європейській філософії вона вперше була поставлена Сократом та її висхідною формою було самопізнання. Але головне заключається в тому, що рефлексія визначально осмислювалася як спосіб обґрунтування цінностей – моральних, естетичних та ін. Тим самим був обраний курс на онтологічне тлумачення рефлексії, який сягнув майже до Нового часу, змінивши його на гносеологічне обґрунтування. Вже в європейській філософії Середніх часів функціональне призначення рефлексії якісно змінюється, вона виступає як модус релігійних цінностей, включаючи в себе і інші. У Новий час рефлексія виступає як спосіб наукового знання, а у якості методологічного принципу за допомогою неї можна вирішувати гносеологічні проблеми. Саме у цей час формується її адекватне розуміння та іманентна сутність, що у подальшому знайшло своє втілення в державно–управлінському процесі [1].

В розвитку поняття «рефлексії» виділяються два основних етапи: 1) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання в індивідуальній самосвідомості (Декарт–Локк–Лейбніц); 2) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання у суспільній самосвідомості (Фіхте–Шеллінг–Гегель). У критичній філософії І.Канта рефлексія відіграє подвійну роль; у некласичній філософії XIX–XX ст. рефлексія визначається як філософський метод обґрунтування самих основ духовної і практичної діяльності. Першорядна роль філософської рефлексії досліджувалася як на індивідуальному, так і на соціально–комунікативному рівнях в умовах формування управління як системи [2]. Найбільш глибоко в індивідуальній людській діяльності її роль була виявлена феноменологією (Гуссерль, Вебер, Шюц), екзистенціалізмом (Хайдеггер, Сартр,

Камю, Ясперс), прагматизмом (Пірс, Джемс, Дьюї); в соціально-комунікативній діяльності – герменевтикою (Дільтей, Хайдеггер, Рікер, Гадамер). Для нас важливим є вчення К.Ясперса, для якого філософська рефлексія є важливою для людини, яка попадає у критично-межову ситуацію. У феноменології та екзистенціалізмі визначалися відповідно предметні і ціннісні засади людської діяльності, у прагматизмі мова йшла про виявлення її оперціональних основ, в основі чого рефлексія тлумачиться як спосіб мислення. Інструментальний розвиток трактування філософської рефлексії представляв Дьюї; у герменевтиці методологічне значення рефлексії було встановлено Гадамером, який, відмічаючи діалектичний характер будь-якої рефлексії, вбачав її природу у відображенні. На його думку, як відношення відображення, думка також рефлексивна, проте рефлексивний рух неможливо обмежити думкою. Так як рефлексія є в будь-якій діяльності, то рефлексія як відображення діяння самої справи є діяльнісною формою рефлексії. Тому в історії російської методологічної школи виявилось два напрями дослідження рефлексії – Г.Щедровицького, що розвивається згідно формули: «відображення-дія-відображення», і І.Ладенка, що розвивається згідно формули «дія-відображення-дія». Проаналізувавши прояви рефлексії, можемо відмітити, що у першому випадку рефлексія визначається як «відображення відображення», у другому – діяльнісному, як «дія дії», тобто шляхом подвоєння дії, що, згідно з Гадамером, розвитку поняття «рефлексії» виділяються два основних етапи: 1) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання в індивідуальній самосвідомості (Декарт-Локк-Лейбніц); 2) рефлексія як спосіб обґрунтування наукового знання у суспільній самосвідомості означає «діяння самої дії». Якщо реалізацію першого варіанту ми вбачаємо в концепції інтелектуальних систем І.Ладенка, то реалізацію другого – в системомиследіяльнісній концепції Г.Щедровицького та загальній теорії систем [3].

Ми прагнемо дослідити, що рефлексія є опосередкованим відображенням суб'єктом об'єкта, способом даного опосередкування являється самосвідомість суб'єкта, причому як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. В цілому рефлексію визначаємо як відображення іншого в собі, а себе в іншому. Рефлексія в той же час відіграє суттєву роль у вирішенні протиріч між суб'єктом і об'єктом, у методологічному сенсі вона є способом вирішення суперечностей між суб'єктом і об'єктом, що означає відтворення основ людської діяльності. Соціальна модель філософської рефлексії виявляє світоглядні основи людської діяльності. Граничними світоглядними основами являються предметні, операціональні і ціннісні: рефлексивна дія обертається діями відображення (рефлексії). Але у плані реалізації своєї нормативної функції прикладна методологія являється управлінською діяльністю. Постільки прикладна філософія у своїй теоретичності і науковості є тотожною прикладній науці, управлінські функції властиві і філософській рефлексії. Це означає, що філософська рефлексія у своїй раціональній діалектичній формі, також направляє, організує і регулює людську діяльність. Можна передбачити, що діалектичний метод, будучи способом свідомого (рефлексивного) вирішення протиріч, що виникають у взаємодії суб'єкта з об'єктом, здійснює дані функції у категоріях «мета», «засіб» і «результат». Адже, будь-яка діяльність є цілеспрямованою, організується за допомогою засобів і регулюється на основі результатів. Тому виявляючи світоглядні основи культури, філософія формулює (організує) універсальний рефлексивний механізм як спосіб реалізації (і регуляції) всіх рефлексивних процесів у людській діяльності, формуючи управлінську діяльність як єдиний соціальний процес і організм [4].

Мета статті – сформулювати теоретичні підстави рефлексивного управління як критичного і праксеологічного управління, в основі якого суб'єкт – суб'єктне управління. Дана мета реалізується в наступних задачах:

- проаналізувати поняття «рефлексії» в історії соціально-філософської думки;
- визначити сутність і значення рефлексивного управління;
- розкрити сутність і значення системогенезу і культурогенезу у становленні рефлексивного управління;

– обґрунтувати прикладну роль філософської рефлексії, яка заключається у свідомому вирішенні суперечностей між суб'єктом і об'єктом всередині управлінської діяльності.

Досліджуючи специфіку філософської рефлексії в управлінській діяльності, означає, що, рефлексуючи «зсередини» даних процесів і будучи «над» ними, рефлексія тим самим ними управляє. Управлінська діяльність, що здійснюється на основі рефлексії і через посередництво рефлексії, визначається в різних формах як рефлексивне управління. Закономірна спеціалізація рефлексивного управління здійснюється у двох напрямках: 1) стосовно звичних ситуацій мова йде про самоуправління; 2) стосовно критичних ситуацій – про зовнішнє управління ними. Філософське осмислення управлінської діяльності визначально виявляється зовнішньою рефлексією. У гранично загальному світоглядному контексті філософська рефлексія ставить і вирішує проблеми управління, тобто відповідає на питання: що це таке, а в управлінському контексті вона осмислює проблеми методології управлінської діяльності, визначає концептуальні підходи до управління як такого. У методологічному контексті управлінської діяльності філософська рефлексія ставить і вирішує проблеми методологічних засад прийняття рішень – ядра і суті будь-якої управлінської діяльності в контексті саморозгортання соціального світу [5].

Проведений аналіз дозволяє відмітити, що рефлексія – це механізм і процес самопізнання, самовизначення, саморозвитку, самооцінки і самоорганізації керівників. Рефлексія як механізм включає механізм самозапуску, принципом якого є динамічна рівновага протилежностей. Тому рефлексивне управління – це метод підвищення ефективності діяльності організації, в основі якої – самовизначення і професійно-особистісний саморозвиток працівників організації. Рефлексуючий суб'єкт – це професійно зростаючий суб'єкт організації, для якого активність стає рушійною силою розвитку організації. Модель рефлексії розробляється кожним співробітником у рамках методологічних принципів єдності особистості, свідомості, мислення і діяльності. У цілому керівник направляє рефлексивне управління на формування єдиної управлінської команди, використовуючи всі механізми – комунікаційні, соціально-особистісні, інтелектуальні, особистісно-вольові. Рефлексивне управління виступає як управління підготовки і прийняття управлінських рішень. В самоуправлінні дану функцію бере на себе самосвідомість, яка є у той же час і центром предметної свідомості і направлена на виявлення об'єктивного у суб'єктивному смислі, що і є безкінечним процесом. Самосвідомість і є початком самостійності і відповідальності у прийнятті рішень. Розвиток управлінської рефлексії передбачає вихід за межі власної, внутрішньої її сфери у зовнішній соціокультурний контекст. У різних сферах культури вона формує універсальне відношення людини до світу і стає філософською рефлексією. З іншої сторони, разом з конкретною універсальністю філософська рефлексія набуває і реальної влади [6].

На нашу думку, постільки процес рефлексії має свій початок і своє завершення, системогенез її механізму у граничному вигляді має потрійний смисл: 1) нерефлексивна (дорефлексивна) стадія; 2) рефлексивна стадія (рефлексія першого порядку); 3) саморефлексивна (надрефлексивна) стадія, в контексті якої мова йде про рефлексію другого порядку і наступних порядків. Рефлексивний механізм є їх результатом. У своїй найбільш розвинутій формі, що акумулює у знятому вигляді всі попередні стадії, він виступає просто як рефлексія рефлексії. Але ця абстракція передбачає безкінечну багатоманітність його конкретних форм: поняття поняття, мислення мислення, пам'ять пам'яті, свідомість свідомості, наука науки, кібернетика кібернетики, комунікація комунікацій, управління управлінням. Звідси виникає необхідність представляти цей механізм на конкретно-всезагальному, тобто світоглядному рівні [7, с.89–96].

Відповідно до проблеми нашого дослідження смислогенез рефлексивного механізму в його універсальному – онтологічному – смислі сполучається з антропосоціогенезом, досягаючи рівноваги живих, технічних, соціальних та екологічних систем [8]. Серед основних форм людської активності слід виділити три матеріальні системи відображення: 1) поведінську; 2) діяльнісну; 3) автокомунікативну. У процесі

автокомунікації відбувається замкнення відкритої системи людської діяльності, її самоорганізація і опосередкування безпосереднього. Авторефлексія, тобто рефлексія над рефлексією немов би повертає нас назад – у нерефлексію. Способом цього відтворення уявляється позитивний і негативний зворотний зв'язок, що сприяє формуванню механізму управлінської діяльності. Авторефлексія (саморефлексія) розділяється на ту, що: 1) виробляє; 2) і ту, що відтворює, в результаті чого формується механізм зворотного зв'язку, як і механізм взаємозв'язку і механізм відбору. У гносеологічному аспекті смислогенезу філософська рефлексія виступає як спосіб виявлення унікальних пізнавальних засад рефлексивного механізму прийняття людиною рішень. Рефлексія над процесом прийняття рішень виявляє їх граничні методологічні засади, творчий характер яких найбільш глибоко проявляється у самосвідомості. Логіку усвідомлення цих засад слід уявляти як послідовність категорій: «мета–засіб–результат», які можна уявити як способи (форми) вирішення задач закритого, відкритого і синергетичного типів. Структуроутворення рефлексивного механізму управлінських рішень здійснюється на рівні ідей, концептів, концепцій, концептуальних підходів, теорій, парадигм в координатах управління [9].

Означимо, що у контексті культурогенезу філософська рефлексія виступає як універсальний спосіб усвідомлення процесів підготовки і прийняття управлінських рішень у різних сферах людської діяльності. Відповідно буденного, теоретичного і метатеоретичного рівнів відображення можна виділити її 1) одиничну; 2) особливу; 3) всезагальну форми. На третьому, особливо філософському рівні, рефлексивний механізм управлінських рішень формується також в категоріях «мета», «засіб» і «результат», пов'язаних між собою. Як спосіб самовизначення людини у світі, відтворююча філософська рефлексія у методологічному аспекті управлінської діяльності виражається принципом самодетермінації. Самодетермінація у цьому плані виступає не тільки умовою її відтворюючої активності чи свободи, але і джерелом багаточисленних різновидностей «самості». Отже, вона також є принципом самостійних управлінських рішень. Таким чином, суб'єкт виявляє висхідні умови своєї власної управлінської діяльності (самоуправління), а засади цих рішень знаходяться у різних формах рефлексивного механізму управлінських рішень в історичних формах саморегуляції управлінського процесу [10].

Найбільш фундаментальна, філософська інтерпретація способу самовизначення в управлінській ситуації уявляється: 1) як відповідне витлумачення даної ситуації; 2) як визначення у ній власної позиції суб'єкта; 3) як визначення управлінського відношення суб'єкта до об'єкта. В останньому виражається сам принцип самодетермінації суб'єкта самоуправління. Категоріальна модель управлінської ситуації, за допомогою якої здійснюється цей процес, уявляється в свідомості суб'єкта, і являється автокомунікативною системою. Наступним ланцюгом у такій системі може опинитися кожний елемент цієї управлінської системи, причому у кожному її елементі рефлексивно відображається структура цілої системи. У рефлексивному механізмі управлінських рішень також відбивається вся управлінська ситуація всієї інфосфери [11, с.25–29].

Отже, філософська рефлексія як принцип представляє собою методологічну точку зору. В управлінській ситуації їй відповідає позиція засобів. У цьому смислі поняття «управлінська ситуація» співпадає з поняттям «проблемна ситуація», а управлінська діяльність виступає як свідоме вирішення суперечностей у взаємодії суб'єкта з об'єктом. Таким чином здійснюється перехід від простого управлінського опосередкування до складного рефлексивного опосередкування всередині управлінської діяльності. Процес рефлексивного опосередкування суб'єкта і об'єкта, тобто процес вирішення діалектичних суперечностей між ними, передбачає наявність і послідовне виділення у категоріальній моделі трьох позицій: 1) об'єкта; 2) засобу; 3) суб'єкта. Висхідна діалектична суперечність з цих позицій розгалужується відповідно певних аспектів; відповідно, виділяються три основних типи особливих, управлінських проблем: вибору, взаємозв'язку і зворотного зв'язку. Проблема вибору виникає у відкритій системі і людської діяльності, коли проявляються різні її напрямки. У закритій системі, коли виявляються розриви (невідповідності) діяльності, виникають проблеми зв'язку.

Проте відмінності цих систем відносні: коли центр (механізм) управління знаходиться всередині системи, вона являється закритою, коли ззовні – відкритою. Проблема зворотного зв'язку виникає тоді, коли необхідно визначити своє місце у конкретній ситуації, виникає як проблема самовизначення суб'єкта управління у конкретній ситуації. Рефлексивний механізм підготовки і прийняття рішень являється достатньою умовою для принципів рішень будь-яких управлінських проблем. Саме у цьому і заключається його універсальність. Але філософська рефлексія не дає у такій формі апріорних, готових рекомендацій на всі випадки життя. Її дієвість заключається в тому, що вона формує у суб'єкта вміння самостійно приймати рішення у будь-яких конкретних управлінських ситуаціях, коли формуються доленосні рішення на етапі сучасного державотворення [12].

Можемо констатувати, що прикладна роль філософської рефлексії заключається у свідомому вирішенні суперечностей між суб'єктом і об'єктом всередині управлінської діяльності. Управлінські рішення, зумовлені філософською рефлексією, відіграють значну роль у формуванні свідомості суб'єкта. Їх методологічна зумовленість філософською рефлексією проявляється на трьох рівнях: 1) на рівні визначення самого поняття «відповідальності»; 2) на дескриптивному рівні; 3) на нормативному рівнях.

У зв'язку з цим варто зауважити, що рефлексивно-філософський аналіз поняття «відповідальності» акцентує увагу на трьох найбільш загальних аспектах його зумовленості: 1) структурному; 2) функціональному; 3) розвитку. При цьому ми отримуємо відповіді на питання, хто і перед ким її здійснює, за що суб'єкт несе відповідальність, як він реалізує свою відповідальність [13]. Як свідчить аналіз, усвідомлення відповідальності здійснюється в конкретній взаємодії суб'єкта з об'єктом, тут же криється і джерело відмінностей в її розумінні. У часовому розумінні вона розділяється на ретроспективну і перспективну: ретроспективною являється відповідальність за здійснення дій, які представляються об'єктивними, вис тупаючи в позитивних і негативних результатах. Перспективна відповідальність – це відповідальність за попередні дії, результати якої виражаються суб'єктивно і в конкретних цілях. Суть першої розкривається в механізмі каузальної детермінації, суть другої – в механізмі телеологічної детермінації. На їх основі виникають дві загальні концепції відповідальності: 1) дескриптивна і 2) нормативна. В дескриптивній концепції відповідальності по результатам відтворюється весь процес людської діяльності, досліджуються всі її структурні елементи. Виходячи з цього, здійснюється передбачення наслідків тих чи інших дій суб'єктів у різних умовах. В нормативній концепції мова йде про намагання суб'єктів активно приймати участь у перетворенні оточуючого світу, в результаті чого відповідальність постає як така, що пролонгується на перспективу. У даному контексті відповідальність визначається як здатність суб'єкта встановлювати зворотний зв'язок, який також може бути позитивним або негативним. В той же час відповідальність у сфері управління і самоуправління має свої особливості, а у сфері рефлексивного управління вони є особливими [14].

Таким чином, основні управлінські проблеми, що виникають як рух пізнання від конкретного до абстрактного (проблема зворотного зв'язку, проблема взаємозв'язку, проблема вибору), перетворюючись у діалогічну форму, предстають як питання: що робити? як робити? для чого робити? навіщо робити? Разом з тим і управлінська відповідальність отримує визначеність тільки у позитивних результатах, тобто набуває ціннісного значення. Відповідальними рішеннями є ті, що з необхідністю приводять до значущих для суб'єкта результатів. Тому підготовка і прийняття відповідальних рішень у якості необхідного обґрунтування потребує певного рівня усвідомленості суб'єкта і саме у такому відношенні рефлексивний механізм управлінських рішень являється нормативним правилом. Методологічна зумовленість відповідальних управлінських рішень філософською рефлексією дескриптивно відображає зміну підходів у формуванні концептуальних основ рефлексивного управління і самоуправління. Натуралістичному типу відповідає класичний тип прийняття рішень (Дж.Нейман, О.Моргенштерн), системосмислєдїяльнїсному – некласичний (Г.Саймон, Ю.Козелецький), гуманїтарно-му – постнекласичний (синергетичного типу). Перший тип зумовлює відповідальність

за результати управлінських рішень, другий – за способи (засоби), третій – за їх цілі. Але ця форма включає в себе і всі інші, які генетично їй передують. Таким чином, у нормативному аспекті методологія виражає (у зворотному плані) весь рефлексивний механізм управлінських рішень. У своїй нормативній спрямованості філософська рефлексія здійснює пошук відповідей на питання: що робити? як? для чого? Ці питання являються світоглядними, так як вони є основними питаннями будь-якого світогляду. Відповідаючи на них принципово, філософська рефлексія визначає критичну межу відповідальності будь-якого суб'єкта за свої власні управлінські рішення, так як без цих засад не може бути відповідальних рішень. Проте, як відмічав М.Хайдеггер, «відповідь – це лише початок відповідальності». Філософія відповідає на всі питання і брати на себе відповідальність за управлінський смисл світоглядних питань. Філософська рефлексія дозволяє здійснювати це свідомо. У даному випадку мова йде про свідоме підпорядкування в самоуправлінні суб'єкта об'єкту і навпаки, що особливо проявляється у процесі підготовки і прийняття рішень суб'єктом у контексті виявлення об'єктивної логіки специфічного алгоритму. Формування рефлексивної системи ми означимо як організацію, зміну її якості – на ефективну організацію, а формування у результаті зміни якості нового у системі – як самоорганізацію. Під цілеспрямованими змінами стану системи розуміються такі процеси та операції, за допомогою яких дана управлінська система досягає нового оптимального стану, урівноваженого відносно зовнішнього середовища [15].

Накопичення результатів емпіричних досліджень свідчить, що об'єктивна логіка цілепокладання, яка означена психологами, представляє собою закономірність у даній тріаді: мотив–умова–ціль. Рефлексивне відтворення даної закономірності у суб'єктивній формі, тобто у самому процесі цілепокладання, передбачає відповіді на наступні питання: що слід зробити? що можна зробити? що повинен зробити? Відповідь на перше питання визначає мотив діяльності; відповідь на друге питання визначає умови діяльності; відповідь на третє питання визначає саму ціль – орієнтир діяльності. У трьох модальностях виражаються три основних модуси ціннісного відношення суб'єкта до об'єкта, а відповідні їм процеси представляють певні стадії процесу цілепокладання: 1) переживання ситуації; 2) розуміння ситуації; 3) бачення цілей. Таким чином, рефлексивне управління процесом цілепокладання закладається у методично сформованих відповідях на питання, що формуються на окремих етапах оцінки ситуації. У формі цих питань здійснюється конкретизація основної управлінської проблеми вибору. Рефлексивний процес породження цілі здійснюється шляхом вибору необхідного з можливого, шляхом мисленнєвого розподілу наявних ресурсів згідно з потребами та інтересами суб'єкта. Відносна завершеність рефлексії цілепокладання заключається у тому, що у формі її ідеального продукту – цілі – знаходить своє вираження постановка проблеми, яка приводить до рефлексивного мислення, а потім управління. У контексті діалектичного методу виділяються три основних аспекти системного аналізу ситуації: 1) структурний; 2) функціональний; 3) генетичний. Послідовна реалізація проблеми на основі цих трьох підходів приводить до бажаних результатів, для чого потрібно знайти відповідні операції, алгоритми, програми, методи і способи дії [16, с.119–125].

Що стосується усвідомлення прийняття рішення як способу дії, то останній не тільки зумовлює її результат, але й зумовлюється результатом. Тому слід відмітити, що проблема прийняття рішень ідентична проблемі зворотного зв'язку. Таким чином, нами сформована мисленнева модель зворотного зв'язку в управлінській діяльності, суть якої заключається в невизначеності. Об'єктивна логіка вирішення проблеми представляє таку закономірність: можливі результати – бажані результати – певний результат. Її рефлексивне відтворення у суб'єктивній формі, передбачає послідовність відповідей на наступні питання: 1) що буде, якщо...? 2) що буде краще? 3) бути чи небути будь-чому? Три виділені питання конкретизують практичне відношення самореалізації суб'єкта, і відповідні їм процеси представляють собою певні стадії і форми операціонального відображення управлінської ситуації: 1) передбачення результатів дії; 2) їх оцінку; 3) вольовий акт вибору результатів дії. Таким чином, рефлексивне управління процесом

прийняття рішень заключається у методично сформованих для реалізації відповідей на питання, що виникають на окремих етапах операціонального відображення ситуації. Рефлексивне передбачення результатів дії у прийнятті рішень відрізняється від передбачення варіантів вирішення проблем зв'язку. Подальший аналіз засвідчив, що основним методом у даному випадку являється екстраполяція, а прогностичний образ майбутнього забезпечує зворотний зв'язок з можливими результатами дії. Таким чином, непередбачувані, неочікувані результати ведуть до втрати процесів управління, але для цього слід дати місце і вольовим рішенням, рішучому переходу до процесів реалізації і контролю управлінських рішень, які будуть прийняті на основі повної персональної відповідальності та зворотного зв'язку[17,с.31–38].

В цілому в результаті філософської рефлексії управлінської когорти державних службовців мають бути сформовані такі управлінські механізми, які зможуть впливати на виникнення нових ефективних структур соціального, економічного, політичного, духовно–ідеологічного та світоглядного порядку; привести до обмеження масштабів корупції та злочинності, локалізації причин, що зумовлюють ці явища; розробки спеціальних заходів стабілізації політичної, економічної та соціальної системи, збалансованого гуманістичного розвитку суспільства та врахування інтересів майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г.В. Государственное управление (организационно–функциональные вопросы): учебное пособие:– М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. – 302 с. – (Энциклопедия управленческих знаний).
2. Афанасьев В.Г. Системность и общество.– М.: Политиздат, 1980.– 368 с.
3. Бергаланфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов // Системные исследования. Ежегодник 1969 г. – М.: Наука, 1969. – 424 с.
4. Бех В.П. Социальный организм: философско–методологический анализ. – Запорожье.: «Тандем–У», 1998. – 186 с.
5. Бех Ю.В. Саморозгортання соціального світу: монографія.– К.: Вид–во НПУ імені М.П.Драгоманова.2007. – 248 с.
6. Воронкова В.Г. Філософія гуманістичного менеджменту(соціально–антропологічні виміри). Монографія / Воронкова Валентина Григорівна.– Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
7. Воронкова В.Г. Гуманістичні засади державного управління / В.Г.Воронкова // Аналітика і влада: журн. експерт.–аналіт матеріалів і наук. пр.. Ін–ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2012.– №6. – С.89–96.
8. Горский Ю.М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем / Ю.М.Горский. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1988. – 322 с.
9. Координати управління: Збірник наукових праць / За ред. проф. Д.І.Дзвінчука. – Івано–Франківськ, «Місто НВ», – 2012.– №3. – 132 с.
10. Крохмаль Н.В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу / Н.В.Крохмаль. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 144 с.
11. Куцепал С.В. Інфосфера як простір буття сучасної людини / С.В.Куцепал // Вісник національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук.пр.]. – К.: НАУ, 2008. – №1(7). – С.25–29.
12. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: [Монографія] / Г.О.Нестеренко. – К.: Вид–во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 360 с.
13. Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації: монографія / колектив авторів; редкол.: В.П.Бех (голова), Г.О.Нестеренко (заступник голови); Мін–во освіти і науки, молоді і спорту, Нац. пед. ун–т імені М.П.Драгоманова. – К.: Вид–во НПУ імені М.П.Драгоманова., 2012. – 786 с.
14. Саморегуляція соціального організму країни: [Монографія] / за наук. ред.В.П.Бега; В.П.Бех (голова), Н.В.Крохмаль, Г.О.Нестеренко; Мін–во освіти і науки, Нац. Пед. ун–т імені М.П.Драгоманова. – К.: Вид–во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 652 с.

15. Соснін О.В., Воронкова В.Г., Ажажа М.А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В.Г.Воронкова, М.А.Ажажа. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 602 с.

16. Сурмін Ю.П. Проблеми та ризики державно–управлінських реформ / Ю.П. Сурмін // Аналітика і влада: журн. експерт.–аналіт матеріалів і наук. пр.. Ін–ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2012.– №6. – С.119–125.

17. Шпекторенко И.В. К проблеме компетентностной сущности профессионального опыта кадров / И.В.Шпекторенко // Государственное и муниципальное управление: Ученые записки СКАГС: [научно–теоретический журнал]: Российская Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации Южно–Российский институт–филиал . – Ростов–на–Дону, 2012. – №3. – С.31–38.

Воронкова В.Г. Управленческая деятельность как предмет социально–философской рефлексии

Рассматривается понятие «рефлексии» в истории социально–философской мысли, подчеркивается, что в основе развития понятия «рефлексии» выделяются два основных этапа: рефлексия как способ обоснования научного сознания в индивидуальном самосознании и рефлексия как способ обоснования научного знания в общественном самосознании; отмечается, что в управленческой деятельности, которая осуществляется благодаря посредничеству рефлексии, саморазворачиваются атрибуты рефлексивного управления в разных формах; анализируется рефлексивно–философское понятие ответственности, в частности в самоуправлении.

Ключевые слова: рефлексия, философская рефлексия, самоанализ, самосознание, управленческая деятельность, рефлексивное управление, философия управления, рефлексивно–философское понятие ответственности.

Voronkova, V.G. Management activities as a matter of social and philosophical reflection

Discusses the concept of «reflection» in the history of social and philosophical thought, it is emphasized that the basis of the concept of «reflection» are two main stages: reflection as a way to justify the scientific consciousness in the individual self–awareness and reflection as a way to justify the scientific knowledge in the public consciousness, states that in management, which is implemented through the mediation of reflection, self–extracting attributes of reflexive control in different forms; analyzed reflexive philosophical concept of responsibility, particularly in the local government.

Key words: reflection, philosophical reflection, introspection, self–awareness, managing activities, reflexive control, management philosophy, reflective and philosophical concept of responsibility.